

УДК: 94 (4) “9”

**“БАВАРСЬКИЙ ГЕОГРАФ”:
ПРОБЛЕМИ ЛОКАЛІЗАЦІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН**

Леонтій ВОЙТОВИЧ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, 79000
Кафедра історії середніх віків та візантиністики*

У статті підбиваються підсумки спроб локалізації слов'янських племен за джерелом VIII ст. – “Баварським географом”, пропонується уточнення міжнародних торговельних шляхів згідно з гіпотезою І.Германа та викладаються пов'язані з цим нові версії локалізації племен.

Ключові слова: Баварський географ, слов'янські племена, локалізація, міжнародні торговельні шляхи.

У науковому обігу давно відома цікава пам'ятка, за якою закріпилася назва “Geographus Bavarus” (“Баварський географ”). В оригіналі пам'ятка має назву “Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii” (“Опис градів і земель на північ від Дунаю”). Ця пам'ятка на двох аркушах була виявлена ще у 1722 р. серед документів збірника IX ст. у Баварській державній бібліотеці у Мюнхені, де зберігається досі¹. Пам'ятка збереглася лише в одному списку. Баварський герцог придбав цей збірник у 1571 р. разом з архівом антиквара Германа Шедея (1410–1485). Першу публікацію у французькому перекладі здійснив французький посол у Мюнхені граф дю Бюа у середині XVIII ст. (тобто, фактично ввів її в науковий обіг). Назву “Баварський географ” пам'ятці дав відомий польський письменник та вчений Ян Потоцький (1761–1815)².

Від багатьох інших документів пам'ятка відрізняється своєю інформативною насиченістю. Вона містить перелік племен, переважно слов'янських, з мінімальними поясненнями, зокрема з зазначенням кількості “градів” (“civitates”) у цього племені (місцями ці цифри фантастичні).

Першим походження і створення пам'ятки досліджував Г.Ловмянський. За його висновками, зберігся не оригінал, а друга редакція, яка складається з двох частин. Перша частина (позиції 1–13) є точною копією втраченого оригіналу першої редакції. В оригіналі зафіксовані результати стратегічної розвідки франкської імперії, яка служила мілітарним цілям розширення впливу імперії далі на північ від Дунаю. Друга частина була долучена в ході створення другої редакції, маючи географічний характер, вона підсумувала купецьку та місіонерську інформацію. На думку польського вченого, ця

¹ Шифр Clm 560 (“Descriptio”) є припискою на двох сторінках до тексту трактату Боеція з геометрії fol.149 v – 150 r)

² *Potocki J. Fragment historiques et géographiques sur Scythie, Sarmatie et les Slaves. Brunswick, 1796.*

редакція була створена у монастирі св.Еммерама в Регенсбурзі. Перша частина була сформована невдовзі після 844 р. монахом Рудольфом, автором другої частини Фульденських анналів, на замовлення короля Людовика Німецького. З Фульди документ потрапив до королівського двору у Регенсбурзі, де після 845 р. монахи в монастирі св.Еммерама створили другу його редакцію³.

Інші дослідники, опираючись на палеографічні та кодикологічні дані, стверджують, що “Опис градусів і земель на північ від Дунаю” виглядає оригіналом, створеним у першій половині IX ст.⁴

Як свідчить аналіз пам’ятки чи її окремих складових, датування документа коливається у таких межах: 795 р. (Л.Дралле⁵); 817 р. (Л.Гавлік⁶); 830–840 рр. (В.Гюзелев⁷), між 833–890 рр. (П.Раткош⁸) чи невдовзі після 844 р. (В.Фріце⁹), між 866–890 рр. (П.Й.Шафарик¹⁰), на початку 70-х років IX ст. (О.Назаренко)¹¹. На думку О.Назаренка, з якою важко не погодитися, встановити, є пам’ятка оригінальною чи копією більш раннього оригіналу, неможливо. Згідно з його висновком, вона створена в монастирі Рейхенау в верхів’ях Рейну на Баденському озері. Інформацію про слов’янські племена, які входили в коло інтересів Великої Моравії, та північно-східних сусідів цієї держави укладач пам’ятки отримав від одного зі слов’янських апостолів св. Мефодія чи осіб з його оточення під час їх перебування на засланні в Рейхенау, що підтверджує занесення їхніх імен у “*liber confraternitatum*” – “книгу побратимства”. Свої висновки вчений базував також на впевненості, що згадане в документі плем’я *Ruzzi* тотожне *Русам*, інформацію про яких кирило-мефодіївське коло черпало від створеної константинопольським патріархом Фотієм бл. 866 р. єпископії (митрополії) на Русі¹².

³ *Lowmiański H.* O pochodzeniu Geografa bawarskiego // *Roczniki historyczne.* 1951–1952. R.20. S.9–58.

⁴ *Nový R.* Die Anfänge des böhmischen Staates. Bd.1. Praha, 1969. S.131–149; *Херрманн Й.* Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах “Баварского географа” (первая половина IX в.) // *Древности славян и Руси.* Москва, 1988. С.166–168.

⁵ *Dralle L.* Slaven an Havel und Spree // *Studien zur Geschichte des hevellisch-wilzischen Fürstentums* (6. bis 10. Jahrhundert). Berlin, 1981. S.43–44.

⁶ *Havlík L.* Moravané v údajích franko-bavorského Descriptia // *Historický Časopis.* R.7. Bratislava, 1959. S.282–289.

⁷ *Гюзелев В.* Баварский географ от IX в. и неговото значение за българската история // *Гюзелев В.* Средневековна България в светлината на нови извори. София, 1981. С.68–81.

⁸ *Ratkoš P.* Великая Моравия – территория и общество // *Великая Моравия. Ее историческое и культурное значение.* Москва, 1985. С.83, 94.

⁹ *Fritze W.H.* Die Datierung des Geographus Bavarus und die Stammesverfassung der Abodriten // *Zeitschrift für slavische Philologie.* Bd.21. Heft.2. Berlin, 1952. S.326–542; *Id.* Probleme der abodritischen Stammes- und reichsverfassung // *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, saale und Oder / In Verbindung mit H.Jankuhn und a. hg. H.Ludat.* Giessen, 1960. S.147; *Id.* Frühzeit zwischen Ostsee und Donau: Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im öMitteleuropa vom 6. bis zum 13. Jahrhundert. Berlin, 1982. S.440–441.

¹⁰ *Šafařík P.J.* Slovanské Starožitnosti. Praha, 1837. S.980–981.

¹¹ *Назаренко А.В.* Русь и Германия в IX–XI вв. // *Древнейшие государства Восточной Европы.* 1991 г. Москва, 1994. С.35–61.

¹² *Назаренко А.В.* Об имени “Русь” в немецких источниках IX–XI вв. // *Вопросы языкознания.* 1980. №5. С.40–57; *Його ж.* Имя “Русь” и его производные в немецких средневековых актах (IX–XIV ст.): Бавария – Австрия // *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования.* 1982 г. Москва, 1984. С.86–129; *Його ж.* Немецкие латиноязычные источники IX–XI вв.: Тексты, пер., коммент. Москва, 1993. С.7–51; *Його ж.* Русь и Германия в X–XI вв. // *Древнейшие государства Восточной Европы.* 1991 г. Москва, 1994. С.33–61; *Його ж.* Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. Москва, 2001. С.51–70.

Ретельне дослідження пам'ятки почали ще Й.Лелевель (1786–1861)¹³, П.Й.Шафарик (1795–1861)¹⁴ та Й.К.Цейсс (1806–1856)¹⁵. Література з цієї проблеми практично неосянна. Найбільш ґрунтовні дослідження тексту належать В. фон Кельтшу¹⁶, А.Крالیчеку¹⁷, Є.Кухарському¹⁸, В.Фріце¹⁹, Г.Ловмянському²⁰, І.Геррман²¹, О.Назаренку²² та Б.Томенчук²³.

Пам'ятка видавалася багато разів. Українські дослідники тривалий час користувалися польським виданням С.Закшевського²⁴. Для зручності нижче наведено оригінальний текст пам'ятки з перекладом:

DESCRIPTIO CIVITATUM ET REGIONUM AD SEPTENTRIONALEM PLAGAM DANUBII
(ОПИС ГРАДІВ І ЗЕМЕЛЬ НА ПІВНІЧ ВІД ДУНАЮ)

- (1) **Isti sunt qui propinquoires resident finibus Danaorum quos vocant Nortabtrezi, ubi regio in qua sunt civitates LIII, per duces suos patriae** (Ті, які найближче сидять до меж Данських, називаються Нортабтричі; область їх, в якій 53 гради, окремо [управляється] їхніми герцогами).
- (2) **Uilci, in qua civitates XCV, et regions IIII** (Вільці, у яких 95 градусів і чотири області).
- (3) **Linaa, est populisqui habet civitas VII** (Лінони – народ, який має 7 градусів).
- (4–6) **Prope illis resident quos vocant Bethenici, et Smeldingon, et Morizani, qui habent civitates VII** (недалеко від них сидять ті, що називаються Бетеничі, Смелдінги і Моричани, які мають 11 градусів).
- (7) **Juxta illos sunt qui vocantur Hehfeldi, qui habent civitates VIII** (Поряд з ними сидять ті, які називаються Гефельди і які мають 8 градусів).
- (8) **Juxta illos region quae vocatur Sorbi, in qua regione plures sunt quae habent civitates L** (Поряд з ними розташована область, яка називається Сорби; в області численний народ, який має 50 градусів).
- (9) **Juxta illos sunt quos vocant Talamenzi, qui habent civitates XIII** (Поряд з ними ті, які називаються Таламінці і які мають 13 градусів).
- (10) **Beheimare, in qua sunt civitates XV** (Бегеймари, у яких 15 градусів).
- (11) **Marharii, habent civitates XI** (Марари мають 40 градусів).
- (12) **Uulgarii, regio est immensa et populus multus habent civitates V, eo quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus civitates habere** (Вулгарії, велика область і численний народ, мають лише 5 градусів, оскільки більшість народу живе поза ними, а отже, не має потреби у градах).
- (13) **Est populus quem vocant Merchanos, ipsi habent civitates XXX** (Є народ, який називається Мерехани, у нього 30 градусів).

¹³ *Lelewel J.* Winulska Sławiańszczyzna z Geografa bawarskiego // Tygodnik Wileński. N 47–50. 1816. *Id.* Geographie du Moyen Age III. Bruxelles, 1852. S.21–45.

¹⁴ *Šafařík P.J.* Slovanské Starožitnosti. S.979–998.

¹⁵ *Zeuss K.* Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. München, 1837; 2 Aufl. Heidelberg, 1925.

¹⁶ *Keltsch V. von.* Der bairische Geograph // Alpreussische Monatschr. N 23. 1886. S.507–560.

¹⁷ *Kraliček A.* Der sogenannte bairische Geograph und Mahren // Zeitschrift der Vereins für die Geschichte Mahrens und Schlesiens. 1898. T.2.

¹⁸ *Kucharski E.* Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie “geografem bawarskim” // Pamiętnik IV powszechnego Zjazdu historyków polskich. T.1. Lwów, 1925. S.111–125.

¹⁹ *Fritze W.* Die Datierung des Geographus Bavarus // Zeitschrift für Slavische Philologie. Bd.21. Heft.2. Berlin, 1952. S.326–542.

²⁰ *Lowmiański H.* O pochodzeniu Geografa bawarskiego // Roczniki historyczne. R.20. 1951–1952. S.9–58; *Id.* O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego // Studia Źródłoznawcze. T.3. 1958. S.1–22.

²¹ *Херрманн И.* Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.162–169.

²² *Назаренко А.В.* Немецкие латиноязычные источники IX–XI вв.: Тексты, пер., коммент. Москва, 1993. С.13–51; *Його ж.* “Хазары, русь, луколяне, венгры”: народы Восточной Европы в “Баварском географе” // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Москва, 2000. С.292–295.

²³ *Томенчук Б.* Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом) // Етногенез та рання історія слов'ян: Нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С.211–219.

²⁴ *Zakrzewski S.* Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. Lwów, 1917.

Istae sunt regions quae terminant in finibus nostris (Це області, які межують з нашими землями).

Istisunt qui juxta istorum fines resident (Ось ті, які живуть поряд з їхніми межами).

- (14) **Osterabtrezi, in qua civitates plusquam C sunt** (Остабтрезі, які мають більше 100 градусів).
- (15) **Miloxi, in qua civitates LXVII** (Мілокси, у яких 67 градусів).
- (16) **Phesnuzi, habent civitates LXX** (Феснучі мають 70 градусів).
- (17) **Thadesi, plusquam CC urbes habent** (Тадеси мають більше 200 градусів).
- (18) **Glopeani, in qua civitates CCCC, aut co amplius** (Глоп’яни, у яких 400 або трохи більше градусів).
- (19) **Zuireani, habent civitates CCCXXV** (Журяни [Чуряни?] мають 325 градусів).
- (20) **Busani, habent civitates CCXXXI** (Бужани мають 231 град).
- (21) **Sittici, region immensa populis et urbibus munitissimis** (Сіттичі, область, в якій народу і градусів без ліку).
- (22) **Stadici, in qua civitates DXVI** (Стадичі, в котрих 516 міст і безліч людей).
- (23) **Sebbirozi, habent civitates XC** (Себбірочі мають 90 градусів).
- (24) **Unlizi, populus multiuse, civitates CCCXVIII** (Унличі, численний народ, 418 градусів).
- (25) **Neriuani, habent civitates LXXVIII** (Нервяни мають 78 градусів).
- (26) **Attorozi, habent CXLVIII, populus ferocissimus** (Атторочі мають 148 [градів], народ найбільш розгнущданий).
- (27) **Eptaradici, habent civitates CCLXIII** (Ептарадичі мають 243 гради).
- (28) **Uuillerozi, habent civitates CLXXX** (Вільєрочі мають 180 градусів).
- (29) **Zabrozi, habent civitates CCXII** (Заброчі мають 212 градусів).
- (30) **Znetalici, habent civitates LXXIII** (Знеталичі мають 74 гради).
- (31) **Aturezani, habent civitates CIII** (Атурезани мають 104 гради).
- (32) **Chozirozi, habent civitates CCL** (Хозирози мають 250 градусів).
- (33) **Lendizi, habent civitates XCVIII** (Лендізі мають 98 градусів).
- (34) **Thafnezi, habent civitates CCLVII** (Тафнезі мають 257 градусів).
- (35) **Zeriuani, quod tantum est regnum ui ex eo cunctae gentes Sclauorum exortae sint et originem sicut affirmant ducant** (Черв’яни, у яких одних є королівство і від яких всі племена слов’ян, як вони стверджують, походять і ведуть свій рід).
- (36) **Prissani, civitates LXX** (Присяни, 70 градусів).
- (37) **Uelunzani, civitates LXX** (Велунчани, 70 градусів).
- (38) **Bruzi, plus est undique, quam de Enisa ad Rherum** (Бруси, всюди більше, ніж від Енса до Рейну).
- (39) **Uuizunbeire** (Вічунбейри).
- (40) **Caziri, civitates C** (Казіри, 100 градусів).
- (41) **Ruzzi** (Руси).
- (42) **Forsderen** (Форсдери).
- (43) **Liudi** (Ліуди)
- (44) **Fresiti** (Фрезити).
- (45) **Serauici** (Серавичі).
- (46) **Lucolane** (Луколяни).
- (47) **Ungare** (Унгри)
- (48) **Vuislane** (Вісляни)
- (49) **Sleenzane, civitates XV** (Слензяни, 15 градусів).
- (50) **Lunsizi, civitates XXX** (Лужичі, 30 градусів).
- (51) **Dadosesani, civitates XX** (Дадосечани, 20 градусів).
- (52) **Milzane, civitates XXX** (Мільчани, 30 градусів).
- (53) **Besunzane, civitates II** (Безунчани, 2 гради).
- (54) **Uerizane, civitates X** (Веричани, 10 градусів).
- (55) **Fraganeo, civitates XL** (Фрагани, 40 градусів).
- (56) **Lupiglaa, civitates XXX** (Лупигляни, 30 градусів).
- (57) **Opolini, civitates XX** (Ополяни, 20 градусів).
- (58) **Golensizi, civitates V** (Голендзичі, 5 градусів).

Ще Г.Ловмянський розділив пам'ятку на дві частини, віднісши позиції (14–58) до назв, які важко локалізувати. В цій частині пам'ятки, долученій у ході створення другої редакції, на його думку, порядок назв у контексті був довільним²⁵. Таке припущення дає підстави розглядати будь-які версії без обмежень, незалежно від місця у контексті, а з огляду на фантазію їх авторів²⁶. Користуючись цією тезою, її прихильники нерідко зловживають патріотичними почуттями, намагаючись локалізувати племена на сучасних територіях своїх країн (переважно Польщі або Чехії). І.Геррман запропонував розглядати перелік племен поза кордонами імперії Каролінгів за зафіксованими та ймовірними лініями торговельних комунікацій, беручи до уваги також можливе дублювання племінних назв²⁷. Цим шляхом, який виглядає більш перспективним при ідентифікації племен, пішов і Б.Томенчук²⁸. Однак, якщо прийняти хоча б частково версію О.Назаренка і припустити, що текст Рудольфа чи іншого автора першої частини був доповнений в Рейхенау інформацією св.Мефодія і його сподвижників, то більшість торговельних напрямків буде простягатися не від франкських кордонів чи Балтики, а від кордонів моравських. При цьому значна частина пропозицій І.Геррмана та Б.Томенчука виглядатиме сумнівною. Загалом, надаючи перевагу методу І.Геррмана над методом Г.Ловмянського, локалізацію племен доцільно розглядати блоками, беручи до уваги як торговельні артерії, так і кордони імперії Каролінгів і Великоморавської держави. Не можна також виключати можливе дублювання назв.

Другим важливим моментом є перелік кількості градів. Порівняння свідчень джерела з археологічними пам'ятками на територіях точно локалізованих племен (прикордонних з франкською імперією) показало, що вони ідентичні з бурговими округами, тобто, пам'ятка містить інформацію про внутрішню військово-політичну структуру прикордонних племен²⁹. Зрозуміло, що для більш віддалених областей ці дані не могли бути точними. Але цілком ймовірно, що для цих територій терміном “civitates” могли називатися не тільки укріплені поселення, а й громади-общини³⁰.

Без сумніву, назви племен часто передані з помилками.

Локалізація перших тринадцяти племен не викликає серйозних заперечень, оскільки йдеться про племена, розташовані вздовж північно-східного кордону Франкської імперії з півночі на південь:

(1) **Nortabtrezi** [Північні ободрити, Ободричі]: В джерелах згадуються з 789 р., велика група слов'янських племен, яка займала території в нижній течії Ельби³¹.

²⁵ *Lowmiański H.* O pochodzeniu Geografa bawarskiego. S.51; *Id.* O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.3.

²⁶ *Войтович Л.В.* Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // *Rossica Antiqua*. 2006. Исследования и материалы. Санкт-Петербург, 2006. С.23.

²⁷ *Херрманн И.* Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.162–169.

²⁸ *Томенчук Б.* Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.211–219.

²⁹ *Херрманн И.* Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.162–163.

³⁰ *Филищук М.* Генезис Прикарпатських городищ VIII–XIV ст. з позиції полісної структури суспільства // Тези доповідей міжнародної конференції “Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат”. Львів, 1994.

³¹ *Šafařík P.J.* Slovanské Starožitnosti. T.2. Praha, 1837. S.608; *Perwolf J.* Slavische Völkernamen // *Arch. Slov. Phil.* T.7. 1884. S.593; *Krogmann W.* Obodriti // *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. T.65. 1938. S.140; *Vasmer M.* Der Name der Obodriten // *Zeitschrift für slavische Philologie*. T.16. Heidelberg-Leipzig, 1939. S.361–362; *Lehr-Splawiński T.* Obodriti – Obodrzyce // *Slavia Occidentalis*. T.18. Poznań, 1947. S.223–228; *Bulin H.* Počátky statu bodrického // *Pravnehistorické studié*. T.7. 1958; *Rudnicki M.* Nazwy Słowian połabskich i lużyckich u Geografa Bawarskiego z IX wieku // *Opuscula Casimiro Tyimiemiecki septuagenario dedicate*. Poznań, 1959. S.249–253; *Fritze W.* Probleme der obodritischen Stämme und Reichsverfassung und ihrer Entwicklung vom Stammesstaat zur Herrschaft //

(2) **Uilci** [Вільці (лат. Wilti, нім. Wilzi, Wulzi), Велети, Лютичі]: племінне об’єднання полабських слов’ян на схід від ободритів. Ядро цих племен розташовувалося між Варнавою та Одером³².

(3) **Linaa** [Лінони чи ліняни]: Вперше згадані Ейгардом під 808 р. та у “Chronicon Moissiacense” у розповіді про похід Карла, сина імператора Карла Великого, проти них та Смоленців. За П.Й.Шафариком – Глиняни³³. Плем’я згадується в Адама Бременського та Гельмольда. Локалізується на правому березі Лаби по сусідству з Битинцями і Смоленцями. В фундаційному документі Гавельберзького єпископства імператора Оттона I (946) згадана провінція Лінагта (Linagga) з градом Потлустім (нині Путлітз) над р.Степеніцею. В їх землі був також град Лончин. Плем’я належало до зв’язку ободричів³⁴.

(4) **Bethenici** [Бетеничі, Битинці]: слов’янське плем’я, яке проживало на східному березі нижньої Лаби, південніше *Глинян* і північніше *Смоленців*. Вперше згадані у 811 р. Дослідники вагаються, до якого зв’язку початково належало це плем’я: *велетів* чи *глинян*? Ймовірно, пізніше їх поглинули *глиняни*³⁵.

(5) **Smeldingon** [Смельдінги, Смоленці]: слов’янське плем’я, яке займало територію південніше *Битинців*. У 808 р. разом з *Глинянами* пристало до союзу з данським королем Готфрідом і чинило опір наступу Карла, сина імператора франків Карла Великого. У 809 р. проти них виступив союзник франків – ободрицький князь Дрожко, якому з допомогою саксів вдалося здобути їх град Semeldinonoburg. Після повторного наступу франків у 811 р. їхні землі були сплюндровані, а франки спорудили тут замок Abochi. Питання про точну локалізацію *смоленців* залишається дискусійним³⁶.

(6) **Morizani** [Моричани]: слов’янське плем’я, яке проживало на правому березі Лаби у її середній течії. В джерелах згадується протягом 937–1114 рр. (Moritsani, Mortsani, Moraciani, Moroszani, Moresctns, Mrocini, Morkeni, Mrozini, Morazena, Morosini, Morozani, Moresini, Mrozani, Morschone)³⁷.

Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale, und Oder / Hrsg. H.Ludat. Giesen, 1960; *Саливон А.Н.* Самосознание ободритов (к вопросу образования раннефеодальной народности) // Советское славяноведение. 1979. № 5; *Санчук Г.Э.* Особенности формирования этнического самосознания у полабских славян (VI–X вв.) // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. Москва, 1982. С.201–211.

³² *Trautmann R.* Die slawischen Ortsnamen Meklenburgs und Holsteins. Berlin, 1950. S.153; *Bulin H.* Německy přínos k dějinám polabských slovanů // Vznik a počátky slovanů. D.3. Praha, 1958. S.5, 71; *Fritze W.* Probleme der obodritischen Stämme; *Schuldt E.* Die Ausgrabungen im Gebiet der “2 Alten Burg” vom Sukov, Kreis Teterow // Bodendenkmalpflege in Mecklenburg: Jahrbuch 1963. Meklenburg, 1963. S.217–238; *Herrmann J.* Siedlung. Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder – Neisse una Elbe. Berlin, 1968. S.164; *Санчук Г.Э.* Особенности формирования этнического самосознания у полабских славян (VI–X вв.). С.201–206.

³³ *Szafarzyk P.J.* Słowiańskie starożytności. T.2. Poznań, 1844. S.723.

³⁴ *Zeuss C.* Die Deutschen und die Nachbarstämme. Heidelberg, 1837. S.651; *Boguslawski W.* Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej. T.2. Poznań, 1890. S.37; *Niderle L.* Slovanské Starožitnosti. D.3. Praha, 1912. S.142; *Horák B., Trávníček D.* Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf) // Rozpravy Československé akademie věd. Rada společenských věd. T.66. 1956. Z.2. S.13–14; *Sulowski Z.* Bethenici et Smeldingon, przyczynek do krytyki Geografa bawarskiego // Studia Historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego. Warszawa, 1958. S.49–56.

³⁵ *Zeuss K.* Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. S.652; *Boguslawski W.* Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej. S.30; *Niderle L.* Slovanské starožitnosti. T.3. Praha, 1904. S.113–115; *Sulowski Z.* Bethenici et Smeldingon. Przyczynek do krytyki Geografa Bawarskiego // Studia Historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego. S.49–56.

³⁶ *Bathe M.* Die Sicherung der Reichsgrenze an der Mittel-Elbe durch Karl den Grossen // Sachsen und Anhalt. T.16. 1940. S.8–15; *Schultze J.* Die Prignitz // Aus der Geschichte einer märkischen Landschaft. Köln-Graz, 1956; *Sulowski Z.* Bethenici et Smeldingon. S.49–56.

³⁷ *Brückner A.* Die slavischen Ansiedelungen in der Altmark und in Magdeburgischen. Leipzig, 1879. S.2; *Schröder A.* Grundzüge der Territorialentwicklung der anhaltischen Lande von den ältesten Zeiten // Anhaltische Ge-

(7) **Hehfeldi** [Гевелери, Гаволяни (Hevelli)]: полабське плем'я, близьке до Лютичів. Воно локалізувалося на р.Гавелі. Його столицею був Гавелберг (Havelberg), пізніше Бренна (Бранденбург)³⁸.

(8) **Sorbi** [Сорби, Серби]: одна з головних груп полабських слов'ян. Згадуються в джерелах з 631 р.³⁹ до кінця X ст., коли були остаточно завойовані німцями⁴⁰.

(9) **Talaminzi** [Таламінці, Делемінці (Doleminci), Доленчани]: Делемінці (гломачі) – лужицьке плем'я, яке займало землі між р.Каменицею, притокою Мульди, р.Лабою (до Стріли), Ползницею і Крушними горами. Входило в об'єднання *сорбів*⁴¹.

(10) **Behemare** [Богемці, Чехи. Богеми (лат. Bohemi, Baiahaeni, Voetani)]: назва походить від німецького спотворення назви бойів (лат. Boii), кельтського племінного етноніму (в перших століттях н. е. бойї займали територію Чехії, пізніше пересунулися в Паннонію, звідки у III ст. перейшли в пізнішу Ломбардію (від них залишилася назва Болоньї). Ця назва поширилася на чехів⁴².

(11) **Marharii** [Моравії, Морави]: слов'янські племена, які розселилися в сучасній Моравії і далі на схід по Вагу, Нітрі і Гроні й утворили в IX ст. Великоморавську державу⁴³.

(12) **Uulgarii** [Болгарії, Болгари]: болгари-тюрки на Балканах в IX ст. вже успішно асимілювались у слов'янському середовищі, утворивши на Балканах величезну державу⁴⁴.

schichtsblätter. T.2. Dessau, 1926. S.18–19; *Wentz G.* Das Bistum Brandenburg. Berlin, 1937; *Trautmann R.* Die slawischen Ortsnamen Meklenburgs und Holsteins. S.108; *Hessler W.* Mitteldeutsche Gaue des frühen und hohen Mittelalters. Berlin, 1957. S.34–38.

³⁸ *Zeuss K.* Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. S.15; *Niderle L.* Slovanské starožitnosti. T.3. S.143; *Volz W.* Der ostdeutsche Volksboden. Breslau, 1926. S.136; *Brückner A.* O nazwach miejscowych // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny.* T.64. N 2. Kraków, 1935. S.19; *Ludat H.* Beiträge zur brandenburgischen Namenkunde. 1. Der slavische Namen der Havel // *Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte.* T.48. Leipzig, 1936. S.327–334; *Nalepa J.* Oblá, Oblica, Oblisko. Pierwotna nazwa rzeki Havel i jej derywatów // *Sprágliga Bidrag. Meddelanden från seminarierna i slaviska språk ... vid Lunds Universitet.* 1957. T.2. N 9. S.12.

³⁹ *Fredegarii Chronicon* // *Krusch B.* *Fredegarii et aliorum chronica.* Hannover, 1888. IV, 13. P.90.

⁴⁰ *Schlesinger W.* Die Verfassung der Sorben // *Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder* / Hrsg. H.Ludat. Giesen, 1960. S.70–78; *Eichler B.* Studien zur Frühgeschichte slawischen Mundarten zwischen Saale und Neise // *Detsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte.* T.19. 1965. S.111; *Bartmuss H.* Die Geburt des ersten deutschen Staates. Berlin, 1966. S.101; *Brachmann H.* Slawische Stämme am Elbe und Saale. Berlin, 1975. S.229; *Санчук Г.Э.* Особенности формирования этнического самосознания у полабских славян (VI–X вв.). С.198–201.

⁴¹ *Radig W.* Der Burgberg Meissen und der Slavengau Daleminzien // *Führer zur Urgeschichte.* T.8. Augsburg, 1929; *Widajewicz J.* Serbowie nadlabcy. Kraków, 1948; *Schlesinger W.* Die Verfassung der Sorben. S.79; *Horák B., Trávníček D.* Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.18.

⁴² *Флоря Б.Н.* Формирование этнического самосознания раннефеодальной чешской народности // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. Москва, 1982. С.120–143.

⁴³ *Trávníček F.* Moravské nářečí. Praha, 1926; *Poulik J.* Stároslovanská Morava. Brno, 1948; *Id.* Jizní Morava, země dávných Slovanu. Brno, 1948–1950. S.119–124; *Id.* Výsledky výzkumu na velkomoravském hradě "Valy" u Mikulá// *Pam. Arch.* T.48. 1957. S.363; *Id.* VelkáMorava ve světle nejnovějších archeologických objevů // *Velká Morava – Tisící letá tradice státu a kultury.* Praha, 1963. S.41; *Vaněček V.* Prvních tisíc let. Praha, 1949. S.50–59; *Lowmiański H.* O pochodzeniu Geografa bawarskiego. S.5–58; *Id.* O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.19; *Kavlík H.* K otázce národnosti na území Velké Moravy // *Historický Časopis.* T.5. 1957. S.499–500; *Id.* Moravané v udajích franko-bavorského Descriptia // *Historický Časopis.* T.7. 1959. S.282–289; *Bulin H.* Stare Slovensko v udajích t. zv. Bavorskeho geografa // *Historický Časopis.* T.6. 1958. S.413–428.

⁴⁴ *Лутаевин Г.Г.* Формирование этнического самосознания болгарской народности (VII – первая четверть X в.) // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. Москва, 1982. С.49–81.

(13) **Merchanos** [Мерехани]: ця назва залишається дискусійною. Значна частина дослідників вважає її дублем назви *мораван* або її нітранської частини⁴⁵. Однак ще П.Й.Шафарик звернув увагу на слов’янське плем’я над р. Моравою на заході Балкан. Таку локалізацію племені підтримав І.Геррман⁴⁶. Судячи з тексту пам’ятки, така версія видається правильною.

За І.Геррманом, до другої групи ввійшли племена, розташовані на торговельному шляху Бардовик – гирло Одри. В цю групу дослідник включає лише одне плем’я – *oster-abtrezi*⁴⁷. Б.Томенчук пропонує племена (14–25) локалізувати вздовж Одерсько-Віслянського річкового шляху (Балтійське море – р.Одра – р.Нотець – р. Вісла – р.Західний Буг – р.Серет – р.Дністер – Чорне море)⁴⁸. Така схема виглядає надуманою і не підтверджується археологічним матеріалом. Одним із відгалужень знаменитого “бурштинового шляху” був маршрут Балтійське море – р.Вісла – р.Західний Буг – р. Дністер (перехід між Західним Бугом та Дністром в районі Пліснеська) – Чорне море. А от шлях по ріці Нотець до Вісли виглядає цілком самостійним. З Балтики не було сенсу через Одру і Нотець добиратися до Вісли. Тому щодо цієї частини переконливішою виглядає гіпотеза І.Геррмана, тим більше, що ідентифікація племені (поз.14) особливих дискусій не викликає.

(14) **Osterabtrezi** [Східні ободрити]: з цього потужного племінного об’єднання між низинами Лаби (Ельби) та побережжям Балтики виділялося плем’я *peregiv*, центром якого був Мехлін (Mechlin) (Магнополіс, Мекленбург)⁴⁹.

Третю групу племен І.Геррман пов’язує з торговельним шляхом Магдебург–Ребус–Познань–Київ, розташовуючи на цьому шляху племена (15–25)⁵⁰. Існування такого шляху сумнівне. Розглядаючи обидві версії (І.Геррмана та Б.Томенчука), варто зробити незначну корекцію: з Магдебургу міг існувати шлях до середньої Одри, звідки по р.Варті і р.Нотець можна було добратися до р.Вісли і головної артерії “бурштинового шляху”, який закінчувався на Чорноморському побережжі, але не заходив до Києва. Вздовж цього шляху можна спробувати розмістити племена (15–25).

(15) **Miloxi** [Мілокси, Мільчани]: тотожність Мілоксів з *Мільчанами* доволі переконливо обгрунтував ще А.Кралічек⁵¹. Мільчани розташовувалися між Лабою і Одрою над верхньою Спревою (тепер Шпре). Головним їхнім градом був Будишин (тепер

⁴⁵ *Zeuss K.* Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. S.452; *Kraliček A.* Der sogenannte bairische Geograph und Mähren // *Zeitschrift für die Geschichte Mährens.* T.2. 1898. S.216–235; *Niderle L.* Slovanské starožitnosti. T.3. S.211; *Vaněček V.* Prvních tisíc let. S.42, 50; *Id.* Staré Čechy 8–9. stol. // *Slavia Antiqua.* T.2. 1949/1950. Z.2. S.304, 309; *Kiersnowski R.* Plemiona Pomorza Zachodniego w świetle najstarszych źródeł pisanych // *Slavia Antiqua.* T.3. 1951/1952. S.88; *Lowmiański H.* O pochodzeniu Geografa bawarskiego. S.9–58; *Id.* O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.10; *Havlik L.* Moravané v údajích franko-bavorského Descriptia // *Historický časopis.* T.7. 1959. S.282–289; *Bulin H.* Z diskuse o počátcích velkomoravské říše // *Slavia Occidentalis.* T.22.Poznań, 1962. S.84.

⁴⁶ *Херрманн И.* Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. C.163.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ *Томенчук Б.* Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.212–213.

⁴⁹ *Kadlec K.* O politycznym ustroju Słowian, zwłaszcza zachodnich. Początki kultury słowiańskiej. Kraków, 1912. S.31; *Arnold S.* W sprawie ustroju plemiennego na ziemiach polskich // *Slavia Occidentalis.* T.7. Poznań, 1928. S.330; *Koczy L.* Skławanja Adama Bremeńskiego // *Slavia Occidentalis.* T.12. Poznań, 1933. S.181; *Labuda G.* Organizacje państwowe Słowian zachodnich w okresie kształtowania się państwa polskiego (od VI do połowy X wieku) // *Początki państwa polskiego.* T.1. Poznań, 1962. S.65–69.

⁵⁰ *Херрманн И.* Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. C.163.

⁵¹ *Kraliček A.* Der sogenannte bairische Geograph und Mähren // *Zeitschrift der Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens.* T.2. 1898. S.224.

Баутцен)⁵². І.Геррман вважає їх тотожними з племенем *Licikaviki* (середній Одер і Варта)⁵³. Плем'я *Licikaviki* згадане тільки Відукіндом у контексті війни польського князя Мешка I з саксонським намісником Віхманом та Велетами у 963–966 рр. (ця згадка повторена пізніше Тітмаром Мерзебурзьким). *Licikaviki* були під владою польського князя. Їх локалізацію на середньому Одері та Варті обґрунтував Й.Відаєвич⁵⁴. Ця версія спокуслива, але з огляду на етимологію назви залишається тільки гіпотетичною. Б.Томенчук помістив їх на правому березі Одри ближче до гирла Варти без будь-яких пояснень, лише згідно зі своєю “концепцією шляху” з Балтики через Одру, Варту і Нотець до Вісли⁵⁵. Цього, звичайно, замало, щоби з такою локалізацією погодитись.

(16) **Phesnuzi** [Феснучі, Пешнуці?]: назва племені настільки спотворена, що навколо цього племені виникло найбільше різних версій щодо його розміщення від Лужиць⁵⁶ до Нижнього Дунаю⁵⁷. Була спроба навіть ототожнити їх з *печенігами*⁵⁸ чи *бежунчанами*⁵⁹. З цих локалізацій найбільш виваженою виглядає локалізація Є.Кухарського, який розташовував плем'я в Лужицях по сусідству з *мільчанами*. Це вписується і в контекст назв і в прийняту “шляхову” гіпотезу. По сусідству з *мільчанами* (правда, над Вартою) розмістив їх і Б.Томенчук⁶⁰.

(17) **Thadesi** [Тадеси]: локалізація цього племені належить до найбільш дискусійних. П.Й.Шафарик ототожнював їх з племенем *Дзядошан* і на підставі ономастичних матеріалів локалізував у районі сучасного Галича⁶¹. Погоджуючись з ним, А.Кралічек розташовував плем'я на теренах *Дзядошан* сілезьких, спираючись на джерела, де це плем'я згадується⁶². За К.Цейссом, це було південнослов'янське плем'я⁶³. За Є.Кухарським, це плем'я займало південні схили Судетів і Західних Бескидів⁶⁴. Ряд дослідників пов'язують це плем'я з р. Досса, притокою Гавелі й ототожнюють з локалізованим тут племенем *Дошан*, яке хроніст Адам Бременський згадав як *Doxani*. З інших джерел X ст. відома область *Dassia* чи *Desseri*, яка локалізується над верхньою Гавелою⁶⁵. Така схема вписується і в структуру контексту назв (поруч з *мільчанами* та *феснучі*). Противники такої локалізації, крім зауважень щодо невеликих розмірів території, яку займали *Дошани* (на цій території не можна розташувати 200 градусів), критикували також версію з позицій топономастики⁶⁶. Щодо кількості градусів чи, можливо, обшин,

⁵² *Boguslawski W.* Dzieje Słowiańszczyzny północno-zachodniej. T.2. S.64; *Widajewicz J.* Serbowie nadlabcy. Kraków, 1948. S.10–18; *Helbig H.* Die slawische Siedlung im sorbischen Elbe, Saale und Oder. Giessen, 1960. S.63; *Horák B., Trávníček D.* Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.24.

⁵³ *Херрманн И.* Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. S.164.

⁵⁴ *Widajewicz J.* Licikaviki Widukinda // *Slavia Occidentalis*. T.6. Poznań, 1927. S.85–179.

⁵⁵ *Томенчук Б.* Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.213, 219.

⁵⁶ *Kucharski E.* Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie “geografem bawarskim”. S.120.

⁵⁷ *Lowmiański H.* O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.18; *Horák B., Trávníček D.* Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.24–25.

⁵⁸ *Szafarzyk P.J.* Słowiańskie starożytności. T.2. S.178, 497.

⁵⁹ *Kraliček A.* Der sogenannte bairische Geograph und Mahren. S.226.

⁶⁰ *Томенчук Б.* Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.213, 219.

⁶¹ *Szafarzyk P.J.* Słowiańskie starożytności. T.2. S.180, 776.

⁶² *Kraliček A.* Der sogenannte bairische Geograph und Mahren. S.226.

⁶³ *Zeuss K.* Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. Heidelberg, 1925. S.615.

⁶⁴ *Kucharski E.* Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie “geografem bawarskim”. S.6.

⁶⁵ *Sulowski Z.* Najstarsze dokumenty biskupstwa hobolińskiego // *Roczniki Historyczne*. T.19. 1959. S.17, 38, 64; *Horák B., Trávníček D.* Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.25; *Nový R.* Die Anfänge des böhmischen Staates. T.1. Praha, 1968. S.131; *Id.* Die Slawen in Deutschland. Berlin, 1972. S.10.

⁶⁶ *Spal J.* Iména západních Slovanů u Geografa Bavorského // *Slavia*. T.24. 1955. N 1. S.6; *Lowmiański H.* O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.11–12.

то для більш віддалених регіонів ці цифри не треба абсолютизувати. Аргументація топономастична без опирання на інші джерела завжди залишає проблему відкритою. Б.Томенчук розташував їх на березі р.Нотець згідно зі своїм баченням шляхів⁶⁷. Заслуговує на увагу гіпотеза І.Германа, який запропонував вважати *Thadesi* варіантом назви *Thafnezi*⁶⁸. Повернемося до цієї гіпотези при розгляді племені (34), однак з усіх запропонованих гіпотез найбільш обґрунтованою виглядає ототожнення *Thadesi* з *Дошанами*.

(18) **Glopeani** [Глоп’яни]: Більшість дослідників вважає їх Гоплянами, тобто племенем, яке населяло околиці оз. Гопло або всі пізніші Куяви з Хелмінською землею. Судячи з кількості градусів, це було одне з найпотужніших племен регіону⁶⁹.

Виглядає так, що племена (15–17) розміщалися на відтинку шляху між Лабою та Одрою, можливо, частково охоплюючи і басейн Варти. Плем’я (18) було розташоване на середній Віслі нижче впадіння Західного Бугу.

Племена (19–25) розміщалися вздовж головної артерії “бурштинового шляху”: Вісла–Західний Буг–Дністер.

(19) **Zuireani** [Журяни чи Чуряни?, Черв’яни]: ще одне загадкове плем’я, яке дослідники відносять переважно до племен, котрі неможливо локалізувати. Б.Томенчук розташував їх у нижній течії Західного Бугу⁷⁰. З огляду як мови, так і розташування племені в контексті порядку назв “Баварського географа”, найбільш обґрунтовано виглядає гіпотеза І.Германа, згідно з якою *Zuireani* (19) є дублетом *Zeriuani* (35)⁷¹. Правомірність цієї гіпотези проаналізуємо при розгляді племені (35).

(20) **Busani** [Бужани]: Крім Г.Пашкевича, який вважав *Бужан* польським плем’ям⁷², всі дослідники сходяться на тому, що “Баварський географ” згадав волинське плем’я *Бужан*. Локалізація Бужан у верхів’ях Бугу, де знаходився їх головний град Бужеск, підтверджується також літописними звітками і значною кількістю археологічних матеріалів⁷³.

(21) **Sittici** [Сіттичі, Житичі]: також належать до неідентифікованих племен. Існуючі версії локалізації від Житомира⁷⁴ до Боснії⁷⁵ є звичайними верифікаціями. Певну мотивацію мала спроба С.Закшевського пов’язати їх з р.Жітавою, притокою Нітри⁷⁶. Як *житиців* їх розміщають також у районі гирла Заале при Лабі⁷⁷. Всі ці

⁶⁷ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.213, 219.

⁶⁸ Херрманн И. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.164.

⁶⁹ Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. T.2. S.180, 498; Widajewicz J. Początki Polski. Warszawa, 1948. S.62; Lowmiański H. Kilka uwag krytycznych o początkach Polski // Roczniki Historyczne. T.18. Poznań, 1949. S.359; Id. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.18; Kowalenko W. Przewłoka na szlaku żeglugowym Warta–Gopło–Wisła // Przegląd Zachodni. R.8. 1952. N 5–6. S.76–88; Natanson-Leski J. Zarys granic i podziałów Polski najstarszej. Wrocław, 1953. S.53–54; Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.25–26.

⁷⁰ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.213, 219.

⁷¹ Херрманн И. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.164.

⁷² Paszkiewicz H. The Origin of Russia. London, 1954. P.63–66.

⁷³ Войтович Л. Етнотериторіальна підоснова формування удільних князівств Волинської землі // Волино-Подільські археологічні студії. Т.1. Пам’яті І.К.Свешнікова. Львів, 1998. С.286–294; Його ж. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. С.6–12.

⁷⁴ Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. T.2. S.181.

⁷⁵ Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. Heidelberg, 1925. S.615.

⁷⁶ Zakrzewski S. Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. S.31.

⁷⁷ Hesler W. Mitteldeutsche Gaue dei frühen und hohen Mittelalters. Berlin, 1957. S.156.

локалізації ніяк не пов'язані з контекстом назв у “Баварському географі”. Тому найбільш прийнятною виглядає версія І.Германа⁷⁸, підтримана Б.Томенчуком⁷⁹. Обидва розмістили їх на схід від *бужан* по Дністру. Хорватські землі на лівобережжі верхньої і середньої течії Дністра, де пізніше сформувалося Стольське князівство, зруйноване під час походу київського князя Володимира Святославича у 981 р., а потім виникло Звенигородське князівство, були густо заселеним у VII–IX ст. масивом, який цілком може бути “*областю, в якій народу і градів без числа*”. Це плем'я *житичів* входило до масиву карпатських хорватів⁸⁰. Можливо, пізніше, вже в процесі розпаду цього зв'язку, воно ввійшло до складу Теробовельського князівства і від нього перейняло назву *требовляни*⁸¹.

(22) **Stadici** [Стадичі]: так само представлені численними верифікаціями від Русі⁸² до серединної Боснії⁸³. Дослідники також відшукали с.Стадиче над р.Біліною⁸⁴ та Стадінгію над нижнім Везером⁸⁵. Зрозуміло, що всі ці версії є звичайними верифікаціями. Тому знову найбільш обґрунтованою виглядає версія І.Германа⁸⁶, підтримана Б.Томенчуком⁸⁷, які розмістили це плем'я у Придністров'ї. Це плем'я, якому “Баварський географ” нарахував аж 516 міст, цілком могло проживати на густо заселеній в той період території пізнішого Теробовельського князівства⁸⁸. Самі назви *Житичі* та *Стадичі* цілком підходять для землеробсько-скотарського характеру занять тутешнього населення (годівля худоби тут завжди займала помітне місце в господарстві).

(23) **Sebbirozi** [Себбірочі, Шеббіроси]: третє в цій шерензі назв плем'я з надзвичайно широкою локалізацією – від р.Себіри і оз.Сабро на Русі⁸⁹ знову до серединної Боснії⁹⁰. Їх намагалися ототожнити з *Сіверянами*⁹¹ або з *Сіверою* в Болгарії⁹², з саксонськими *Нордальбінгами*⁹³. Однак жоден з цих варіантів не можна визнати переконливим. За І.Херрманом, *себбірочі* розташовувалися на середньому Дністрі⁹⁴. Б.Томенчук змістив

⁷⁸ Херрманн І. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.163.

⁷⁹ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.213, 219.

⁸⁰ Войтович Л.В. “Білі” хорвати чи “карпатські” хорвати? // Миколаївщина. Т.1. Львів, 1998. С.49–79; Його ж. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип.4. Київ, 2004. С.105–112; Його ж. “Білі” хорвати чи “карпатські” хорвати? Продовження дискусії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип.8. Дрогобич, 2004. С.38–45.

⁸¹ Войтович Л. Князівства Карпатських Хорватів // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С.195–210; Його ж. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. С.13–39.

⁸² Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. Т.2. S.179.

⁸³ Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. Heidelberg, 1925. S.615.

⁸⁴ Kraliček A. Der sogenannte bairische Geograph und Mahren. S.233.

⁸⁵ Horák V., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.28.

⁸⁶ Херрманн І. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.163.

⁸⁷ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.213, 219.

⁸⁸ Войтович Л. Князівства Карпатських Хорватів // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Львів, 2001. С.195–210; Його ж. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. С.13–39.

⁸⁹ Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. Т.2. S.179.

⁹⁰ Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. Heidelberg, 1925. S.615.

⁹¹ Niderle L. Slovanské starožitnosti. Т.3. S.75.

⁹² Jireček K. Dějiny národa bulgarského. Praha, 1876. S.95.

⁹³ Horák V., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.29.

⁹⁴ Херрманн І. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.163.

їх південніше нинішньої Буковини⁹⁵. Найімовірніше, це густозаселений масив на правобережжі Дністра в галицькій частині території карпатських хорватів. Сама назва надто спотворена для спроб розшифрувати її.

(24) **Unlizi** [Унличі, Уличі]: якщо відкинути фантастичні варіації (Иульзен біля Ганноверу чи Ванзлов на о.Узнам біля берегів Хорватії), всі дослідники пов’язують локалізацію племені з літописними уличами⁹⁶. Етнонім “уличі” виводять від “угличі”, а останнє від “угла” – “кут” (місцевість між гирлами Дністра та Дунаю, яка називається Буджак, що по-тюркськи означає “кут” і, зрештою, так виглядає)⁹⁷. Однак *уличі* локалізуються переважно у верхів’ях та середній течії Південного Бугу до Дністра⁹⁸, причому первинні осади знаходилися на Дністрі, південніше впадіння Лядови, а Побужжя було заселене в ході пізнішої колонізації⁹⁹.

(25) **Neriuani** [Нерв’яни, Нерви]: також належать до племен, чия локалізація спірна. І.Геррман розмістив їх на Правобережжі, південніше древлян і північніше уличів, виходячи зі свого варіанту шляху, який, на його думку, мав закінчуватися в Києві¹⁰⁰. З тих самих засад Б.Томенчук розмістив їх біля гирла Дністра¹⁰¹. Дослідники ототожнювали *нерв’ян* з *древлянами*¹⁰², зв’язували з ріками на Нер-, Нур- і т.д. або розміщали аж у Боснії¹⁰³ чи просто вважали дрібним західнослов’янським плем’ям незваної локалізації¹⁰⁴. Заслугує на увагу думка Л.Нідерле, який ототожнював їх з *неврами*¹⁰⁵. *Неври* згадані Геродотом у зв’язку з походом Дарія проти скіфів ще у 512 р. до н.е. Частина дослідників ототожнює їх з ранніми протослов’янами¹⁰⁶. Їх осади археологи розміщують південніше племен висоцької та чорноліської культур чотирма близькими між собою районами: києво-черкаський район (тясминська, канівська і київська групи), східноpodільський (по середній течії Південного Бугу у Вінницькій області), західноpodільський (у сучасних Тернопільській, Чернівецькій та Хмельницькій областях) і волинський (північ Хмельницької області і частина Житомирської та

⁹⁵ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.214, 219.

⁹⁶ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.30; Lowmiański H. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.13–14; Pilař O. Dilo neznámého bavorského geografa // Historická geografie. T.12. 1974. S.235.

⁹⁷ Надеждин Н.И. О положении города Пересечена // Записки Одесского об-ва истории и древностей. Т.1. Одесса, 1844. С.235–253.

⁹⁸ Любавский М. Историческая география России в связи с колонизацией. Москва, 1909. С.131; Середонин С.М. Историческая география. Петроград, 1916. С.126; Рыбаков Б.А. Уличи (историко-географические заметки) // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры. Т.35. С.3–17; Березовец Д.Т. Поселения уличей на р.Тясмине // Мат. и иссл. по археологии. Вып.108. 1963; Його ж. Могилиники уличів у долині р.Тясмина // Слов’яно-руські старожитності. Київ, 1969. С.156–174; Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. Москва, 1982. С.130–132.

⁹⁹ Шахматов А.А. Повесть временных лет. Петроград, 1919. С.373.

¹⁰⁰ Херрманн И. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.163.

¹⁰¹ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.214, 219.

¹⁰² Kraliček A. Der sogenannte bairische Geograph und Mahren. S.220.

¹⁰³ Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. Heidelberg, 1925. S.615.

¹⁰⁴ Lowmiański H. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.14.

¹⁰⁵ Niderle L. Slovanské starožitnosti. T.3. S.75.

¹⁰⁶ Карамзин Н.М. История государства Российского. Т.2. Санкт-Петербург, 1818. С.31. Цю ідею також підтримали П.Шафарик, К.Мюленгоф, Л.Нідерле, М.Фасмер, М.Артамонов, Т.Лер-Сплавінський, К.Мошинський, Я.Отрембський, М.Рудницький, П.Третьяков, К.Тименський, І.Геррман та інші відомі славісти (Plezia M. Neugowie w świetle historiografii starożytnej // Przegląd Zachodni. T.8. 1952. N 5–6. S.247–268; Tymieniecki K. Uwagi do dyskusji w sprawie autochtonizmu Słowian // Księga pamiątkowa dla uczczenia 60 lat pracy naukowej Jana Czekanwskiego. Wrocław, 1964. S.57).

Рівненської областей). Найбільш заселеними були перші два регіони¹⁰⁷. Виглядає фантастичним, якби дійсно якась частина давнього населення, яке вціліло на первинних оселях при всіх трансформаціях і міграціях протягом мало не півтори тисячі років (16.05.451 р. в битві на Каталаунських полях в різноплементній армії Аттіли, за свідченням Аполінарія Сідонія, були Neureges поряд з Bastarna¹⁰⁸), зберегла свою давню назву – *неври*. В такому випадку ця невелика група мала б розташовуватися поблизу уличів в верхів'ях Південного Бугу.

Найбільш заплутаним і складним для локалізації є блок назв (26–32). Гіпотеза І.Германа стосовно їх розміщення “у зворотньому порядку” вздовж шляху: гирло Дунаю – Дністер – Вісла – Балтика¹⁰⁹, підправлена Б.Томенчуком: Чорне море – р. Дунай – р. Серет Карпатський – р. Прут – р. Дністер – р. Сян – р. Вісла – Балтійське море¹¹⁰, виглядає нелогічною, надуманою конструкцією, особливу з огляду на наявність позиції (32), яку більшість пов'язують з *хазарами*.

(26) **Attorozi** [Атторочі, Аттороси]: локалізація цього племені залишається неясною. Верифікація дослідників поміщала їх від Помор'я до Турова на Русі¹¹¹. П.І.Шафарик бачив у них літописних *тиверців*¹¹², що добре вписується в порядок назв після *уличів* та *нерв'ян* (нервів). Цю локалізацію приймали В.Седов¹¹³ та інші дослідники. Приймаючи тотожність *атторосів* з *тиверцями*, треба віднести позицію (26) до третьої групи (торговельного шляху).

А.Крالیчек¹¹⁴, А.Брюкнер¹¹⁵, Г.Ловмянський¹¹⁶ взагалі вважали, що ця назва, подібно до подальшої номенклатури назв, які закінчуються на *rozi*, є містифікаціями (вигаданими штучними конструкціями). Потреби в подібній містифікації не було за жодних умов виникнення самого документу. Простежити вірогідність їхньої гіпотези практично неможливо.

Крім того, дублетом *Attorozi* можна вважати *Aturezani*¹¹⁷.

(27) **Eptaradici** [Ептарадичі]: з усіх верифікацій найповажніше виглядає версія А.Крالیчека, який в цій назві вбачав поєднання грецького *ἐπτά* з слов'янським *родичі*, тобто “сім родів” Феофана – слов'янських племен в Мезії за Дунаєм в часи болгарської міграції¹¹⁸. Ця версія також вписується в порядок назв “Баварського географа”, даючи підстави прилучити позицію (27) до третьої групи (торговельного шляху).

(28) **Uuillerozi** [Вільерочі, Вілероси]: також викликали цілу низку фантастичних верифікацій (над р. Булерою в Литві як *Булерці*, біля оз. Сюссер-Сее на захід від Гале, дуб-

¹⁰⁷ Мелокова А.И. Памятники скифского времени лесостепного среднего Поднестровья. Москва, 1958. С.5–102; Кухаренко Ю.В. Памятники железного века на территории Полесья. Москва, 1961; Петренко В.Г. Правобережье среднего Приднепровья в V–III вв. до н.э. Москва, 1967.

¹⁰⁸ Seek O. Geschichte des Untergangs der antiken Welt. T.6. Anhalt-Stuttgart, 1921. S.461.

¹⁰⁹ Херрманн И. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.163.

¹¹⁰ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.214, 219.

¹¹¹ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.31–32.

¹¹² Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. T.2. S.179.

¹¹³ Седов В.В. Русы (Древнерусская народность) // www.rusograd.xpomo.com. С.9.

¹¹⁴ Kraliček A. Der sogenannte bairische Geograph und Mahren. S.222.

¹¹⁵ Brückner A. O nazwach miejscowych. S.45.

¹¹⁶ Lowmiański H. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.15, 20.

¹¹⁷ Brückner A. O nazwach miejscowych. S.45.

¹¹⁸ Kraliček A. Der sogenannte bairische Geograph und Mahren. S.223.

лет *велетів* і т.д.)¹¹⁹. У порядок назв “Баварського географа” вписується тільки версія А.Кралічека, який вважав їх одним з наддунайських болгарських племен¹²⁰.

(29) **Zabrozi** [Заброчі, Саброси] та (30) **Znetalici** [Знеталичі] взагалі представлені лише фантастичними версіями. Якщо взяти до уваги розташування цих племен поруч з *тиверцями* та можливою локалізацією племен 27–28 як придунайських болгарських племен, то можна запропонувати локалізацію племен 29–30 у межиріччі Пруту і Серету. Це могли бути дако-романські племена. Заброчі (Заброси, Саброси) могло бути спотворенням назви *Сабоків*. Це плем’я, вперше згадане Птоломеем, традиційно розміщують у Дакії, на користь дакійської приналежності свідчить і назва племені. У II ст. за Марка Аврелія і Коммода *Сабоки* тривожили римські кордони, далі під впливом кельтів і римлян мігрували на північ. Їх розташовують навіть біля витоків Вісли та берегів Сяну¹²¹. Проблема ця гіпотетична. Не можна виключати, що основна маса сабоків відійшла на південь в межиріччя Серету і Пруту, а може, навіть Пруту і Дністра.

(31) **Aturezani** [Атурезани, Тиверці]: всі локалізації (над р.Тур’я на Волині, між Карпатами і Дунаєм чи біля надлабського Турітца поблизу Магдебурга)¹²², крім гіпотези П.Й.Шафарика, який вважав їх тотожними з *тиверцями*¹²³, є малоюмовірними.

(32) **Chozirozi** [Хозирози, Хозари, Хазари]: також відносяться до неідентифікованих назв¹²⁴. З *хазарами* їх першим пов’язав П.Й.Шафарик¹²⁵. З усіх існуючих версій (в Угорщині, в Тюрингії і т. д.) ця версія найбільш обгрунтована.

Підсумовуючи локалізацію групи племен 26–32, можна стверджувати, що ця група є продовженням попередньої групи, пов’язаної з основною артерією “бурштинового шляху”. Ця група включає тиверців (26 та 31), болгарські придунайські (27, 28) і дако-романські племена в межиріччі Прута і Серета (29, 30) та хазар (32). Розташування останніх інформатори докладно не уявляли, але знали, що вони розселені десь далі за тиверцями.

Наступна група племен (33–38), серед яких згадуються *лендзяни*, *волиняни* і *пруси*, пов’язана з відгалуженням знаменитого “бурштинового шляху” від кордонів Великоморавської держави до берегів Балтики. Саме ця доволі точна й об’ємна інформація могла бути отримана від св.Мефодія та його оточення.

(33) **Lendizi** [Лендізі, Лендзяни]: Старша генерація польських істориків, використовуючи фрагмент трактату візантійського василевса Костянтина Багрянородного “Про управління імперією”, де повідомлялося, що плем’я *Lenzenionoi* платило данину Києву в часи регентства Ольги, намагалися посунути межі *лендзян* мало не під Київ. Врешті, не встояв навіть Г.Ловмянський. Він відмовився від попередніх поглядів і поширив кордони *лендзян* до Бугу та Стиру на Волині¹²⁶. Ці тенденції мають місце і сьогодні. Межі

¹¹⁹ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.33.

¹²⁰ Kraliček A. Der sogenannte bairische Geograph und Mahren. S.224.

¹²¹ Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. S.262–263; Tomaschek W. Die alten Thraker, Eine ethnologische Untersuchung // Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse. T.128. Wien, 1893. S.106–107; Županić N. K vprašanju izvora kostobokov in Sabokov // Niederlufv sborninik . Praha, 1925. S.235–242; Deischev D. Die thrakischen Sprachreste. Wien, 1957. S.73, 256, 406.

¹²² Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.35–36.

¹²³ Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. T.2. S.181.

¹²⁴ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.36–37.

¹²⁵ Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. T.2. S.182.

¹²⁶ Lowmiański H. Początki Polski. T.4. Warszawa, 1970. S.491–493.

лендзян на півдні і на сході пересуваються до верхів'їв Дністра і Стиру¹²⁷ та далі, а для обґрунтування цієї тези залучаються переважно ономастичні матеріали, причому навіть такі назви, як Белз, Белзець чи Тисмениця, беззастережно відносять до західнослов'янських, тобто польських¹²⁸. Немає поважних підстав відмовлятися від локалізації *лендзян* у Сандомирсько-Люблінській землі. У середині X ст. це плем'я могло утримувати верхів'я Прип'яті і певний час брати участь у дніпровській торгівлі з Візантією. Можливо, *бужани*, *волиняни* чи інші волинські племінні князівства перебували у той період під їх гегемонією. Як учасники дніпровської торгівлі, вони могли сплачувати якусь частку Києву. Через це Костянтин VII і відносив їх до данників Києва. Південні кордони *лендзян* дотикали Угорщини, але це не означає, що вони доходили до Карпат. Знахідка цілого угорського кладовища X ст. у Перемишлі свідчить про те, що угорські впливи у цьому регіоні могли сягати Сандомирсько-Люблінської землі. Зрештою, етимологія угорської назви поляків – *lengyel* від *лендзян* – не вимагає наявності безпосередніх кордонів. Вистачало контактів через Перемишль, який тоді був хорватським центром¹²⁹. Назва його походить від Пшемисла – імені хорватського або моравського князя (у період гегемонії Великої Моравії тут міг сидіти моравський династ). Після розгрому Великої Моравії хорватські князівства стали об'єктом боротьби між Чехією, Угорщиною і Польщею. Польща в той час переживала період формування. В орбіту держави Мешка I ввійшли *лендзяни*, а також, можливо, на короткий час Червень і Перемишль, котрий перед цим перебував у сфері угорського впливу. У 981 р. Володимир Святославич приєднав ці землі до Києва. Якщо б ці землі були етнічними територіями *лендзян*, то за них неминуче почалась би тривала боротьба. Але цього не трапилось, бо ці землі були хорватськими. У X ст. *лендзяни* знаходилися біля великоморавських кордонів.

(34) **Thafnezi** [Тафнезі, Тафнечі, Таняни]: П.Й.Шафарик та Л.Нідерле вважали, що *Thafnezi* – це плем'я, яке жило на р.Танві, правій притоці Сяну¹³⁰. За даними “Баварського географа”, на їх території було 257 градусів. Басейн ріки Танви бідний на археологічні знахідки, що викликало застереження дослідників. Однак практично на жодній з територій племен, перелічених “Баварським географом” у групі 14–58, не вдалося відшукати відповідної кількості градусів. Імовірно, інформація стосується приблизної кількості громад-общин¹³¹. Інші варіанти локалізації племені *Thafnezi* (поморські, дравські, верхньодунайські) слабо аргументовані, вони базуються на співзвучності назв без пов'язання з їх етимологією, археологічним матеріалом і порядком назв у “Баварському географі”¹³². Є.Кухарський розмістив *танян* на південь від *лендзян* і на північ від

¹²⁷ Labuda G. Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej – w polskiej historiografii // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1996. S.9–17.

¹²⁸ Nalepa J. Prapolski bastion toponimiczny w Bramie Przemyskiej i Łędzanie // Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Rzeszów, 1996. S.47–64.

¹²⁹ Королюк В.Д. К вопросу об отношениях Руси и Польши в X веке // Кр. сообщ. ин-та славяноведения. 1952. N 9. С.48–49.

¹³⁰ Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. T.2. Poznań, 1844. S.188, 782; Niderle L. Slovanské Starožitnosti. D.4. Praha, 1924. S.150.

¹³¹ Филичук М. Генезис Прикарпатських городищ VII–XIV ст. з позиції полісної структури суспільства // Тези доп. міжнар. конференц. “Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат”. Львів, 1994.

¹³² Zakrzewski S. Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. S.52; Nalepa J. Z badań nad nazwami plemiennymi u Słowian Zachodnich. Thafnezi Geografa Bawarskiego // Dobnicy Arsbok. 1957–1958. Lund. 1961. S.64–85.

Карпат¹³³, що, по суті, не заперечує версії Шафарика-Нідерле. Гіпотеза І.Геррмана стосовно тотожності *Thafnezi* і *Thadesi* може бути прийнятною лише у випадку, якщо припустити, що редактор “Баварського географа” помилково розмістив *Thadesi* перед *Glozeani* [Глоп’янами], тоді як їх потрібно було поставити перед *Zuireani* [Черв’янами].

(35) *Zeriuani* [Черв’яни]: Існує версія їх ідентифікації навіть як чернігівських *cive-ryan*. Найбільшого визнання здобула здогадка Тадеуша Левицького, згідно з якою *Zeriuani* – *серби*, тобто нинішні лужицькі серби. Т.Левицький виходив з порядку назв у контексті пам’ятки: *Lendizi* – *Thafnezi* – *Zeriuani* – *Prissani* – *Velunzani*. Оскільки *Lendizi* – це *лендзяни*, локалізовані в Сандомирській землі, а на думку польського історика, *Prissani* і *Velunzani* – спотворені назви поморських племен *пуржичан* і *велинян*, то *Zeriuani*-*Серби* були розміщені між середньою Віслою та нижньою Нотецією¹³⁴. Вже Г.Ловмянський помітив непевність такої локалізації¹³⁵. З’явився ще цілий ряд версій локалізації цього племені від Помор’я майже до гирла Дунаю, але жодна з них не була переконливою.

Іван Крип’якевич пропонував “*Zeriuani*” читати як “черв’яни”, тобто плем’я, пов’язане з *градами червенськими* найдавніших літописів. Племінна назва *черв’ян* збереглася в Іпатіївському зведенні, а також відбита у топонімі Червняни (Черляни, нині у Городоцькому р-ні Львівської обл.)¹³⁶. Це в’яжеться і з контекстом, де сказано, що плем’я складало велику “*державу, що з неї, як кажуть, походять всі люди слов’янські*” [у перекладі О.Назаренка: “*королівство настільке [велике], що з нього, походять всі слов’янські народи і ведуть, за їх словами, [свій] початок*”, що також цілком коректно: “*regnum*” як “*королівство*”¹³⁷]. З *черв’янами* ототожнювали етнонім “*zeriuani*” Я.Відаєвич¹³⁸ та Т.Лер-Сплавінський, (вважаючи це плем’я польським)¹³⁹. Легко пояснити і етимологію назви у німецькому спотворенні: *Zeriuani* = *Czeruiani* = *Czerweni* = *Черв’яни*. Крім того цей варіант найкраще вписується в порядок назв “Баварського географа”: *Lendizi* – *Thafnezi* – *Zeriuani* – *Prissani* – *Velunzani*. Б.Томенчук розташував їх у Вісло-Бузькому басейні¹⁴⁰, але для цього йому довелося “перемістити” *волинян* аж за гирло Західного Бугу, для чого немає жодних підстав. За І.Геррманом *Zeriuani* – це носії культури Луки Райковецької, яку В.Сєдов ототожнює з дулібами¹⁴¹, але ця локалізація нічим не мотивована. Водночас гіпотеза І.Геррмана, за якою *Zeriuani* є дублетом *Zuireani*, заперечень не викликає.

¹³³ Kucharski E. Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie “Geografem Bawarskim” // Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu historyków Polskich. T.1. Sekcja 2. Lwów, 1925. S.8.

¹³⁴ Lewicki T. Leizike Konstantina Porfirogenety // Roczniki Historyczne. T.32. Poznań, 1956. S.32–33; Labuda G. Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny. Warszawa, 1961. S.66–69, 83.

¹³⁵ Lowmiański H. O pochodzeniu Geografa Bawarskiego // Roczniki Historyczne. T.20. Poznań, 1951–1952. S.51.

¹³⁶ Крип’якевич І. Галицько-Волинське князівство. Львів, 1999. С.81, 84, 29.

¹³⁷ Назаренко А.В. Німецькі латиноязичні джерела. С.14, 35.

¹³⁸ Widajewicz J. Początki Polski. Warszawa, 1948. S.43.

¹³⁹ Lehr-Splawinski T. Najstarsze nazwy plemion polskich w obcych źródłach // Język Polski. T.41. Kraków, 1961. S.265.

¹⁴⁰ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.214.

¹⁴¹ Херрманн І. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.166.

(36) **Prissani** [Пріссані, Присянці]: М.Карамзін¹⁴², Й.Добровський¹⁴³ і А.Кралічек¹⁴⁴ відстоювали тотожність *Prissani = Brzezani*. А.Крисінський висунув варіант *Prissani = Brissani*, згадані Гельмольдом над нижньою Гавелою¹⁴⁵. В.Войцеховський, Р.Керншовський, Г.Ловмянський та інші історики прив'язували це плем'я до поморських Пуржич¹⁴⁶. Існують ще локалізації племені в районі Пружан в Білорусі чи Прізнена на Балканах. Всі вони змушують сильно "вивертати" назву джерела, залежно від бажань дослідника. Вони не беруть до уваги ні етимології назви, ні наявності археологічних пам'яток відповідної епохи і не вписуються в контекст назв "Баварського географа".

Виходячи з локалізації сусідніх племен в контексті пам'ятки, можна вважати, що це **Присяни** (*Пріссані, Присянці*), тобто плем'я, що живе на р. Сян (спотворена назва від *Zlasani* з Празького привілею 1086 р. – *засяни* (засянці), позаяк форми присянці, прикарпатці і т.д. характерні для пізнішого часу). За даними "Баварського географа", у них було 70 громад. В районі Перемишля–Сянока було майже стільки ж городищ¹⁴⁷. Центром землі присян був Перемишль, який у IX ст. вже існував¹⁴⁸.

(37) **Uelunzani** [Велунчани, Волиняни]: Польські історики досі намагаються пов'язувати *волинян* з поморським містом Велин. Навіть відомості відомого арабського історика Абу-л-Хасана Алі ал-Масуді (947) про державу Валиняна та її короля Маджака польські історики, а за ними і деякі сучасні російські історики, схильні відносити до поморського Волина. Ал-Масуді черпав інформацію про східних слов'ян від ал-Джармі, який визволився з візантійського полону у вересні 845 р., та Харуна ібн Яхья, який визволився з візантійського полону бл. 900 р. Їх інформація відноситься до 40–80-х років IX ст. Як справедливо зауважив А.Новосельцев, у IX ст. Волина у Помор'ї не існувало. Зрештою, про Помор'я у Візантії тоді нічого і не знали¹⁴⁹. *Волиняни* – не гіпотетичне плем'я з околиць поморського міста Велинь, а з Волині, де *волиняни* засвідчені літописами, іншими писемними пам'ятками і топонімами.

(38) **Bruzi** [Бруси, Пруси]: тотожність *Bruzi* і *Пруси* не викликає застережень¹⁵⁰. Ятвяги, які були найпівденнішим з пруських племен, хоронили своїх покійників під кам'яними курганами, ареал яких розпочинається у верхів'ях Шари і Німана¹⁵¹.

¹⁴² Карамзін Н.А. История государства Российского. Т.1. Санкт-Петербург, 1818. С.22.

¹⁴³ Dobrowski J. Die Sloven stamme auf der Nordseite der Donau // Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. T.18. 1827. N 92–93. S.150.

¹⁴⁴ Kraliček A. Der sogenannte Baierische Geograph und Mähren Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens. V.2. 1898. S.220.

¹⁴⁵ Krysiński A. Pomorze pleminne w swietle przekazow t. zw. Geografa Bawarskiego // Materiały Zachodnio-Pomorskie. T.7. 1961. S.499.

¹⁴⁶ Kiersnowski R. Plemiona Pomorza Zachodniego w swietle najstarszych źródeł pisanych // Slavia Antiqua. T.3. 1951–1952. S.81; Lowmiański H. O pochodzeniu Geografa Bawarskiego. S.15.

¹⁴⁷ Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип.4. Київ, 2004. С.117–118.

¹⁴⁸ Przemysl w starożytności i średniowieczu. Rzeszów, 1966. S.38.

¹⁴⁹ Новосельцев А.П. Образование древнерусского государства и первый его правитель // Вопросы истории. 1991. N 2–3.

¹⁵⁰ Toerppen M. Historischcomparative Geographie von Preussen. Gota, 1858; Būga K. Lietuviu kalbos žodynas. T.1–2. 1924–1925; Lowmiański H. Stan badań nad dziejami dawnych Prusów. Olsztyn, 1947; Id. Stosunki polsko-pruski za pierwszych Piastów // Przegląd Historyczny. T.41. 1950. S.152–179; Ślaski K. Stosunki Prusów z innymi ludami nadbałtyckimi w VII–XII wieku // Rocznik Olsztyński. T.5. 1963 r. Olsztyn, 1965. S.9–27; Powierski J. Najważniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich // Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 1965. N 2 (88); Antoniewicz J. Terytoria plemienne ludów bałtyjskich w okresie starożytnym w swietle badań archeologii i hydronimii // Komunikaty Mazursko-Warmińskie. 1965. N 4 (90). S.513–530.

¹⁵¹ Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. Москва, 1982. С.119–122.

Важко визначитися, куди віднести плем’я (39) – виходячи з варіантів його локалізації воно могло відноситися як до попередньої, так і до наступної групи. І.Херрман виділив племена (40–46) у групу племен, розташованих уздовж шляху Саркел–Київ–Візантія¹⁵². Уточнення Б.Томенчука (Балтійське море–Ладога–р.Волга–р.Десна–р.Дніпро–Чорне море)¹⁵³ не може бути прийнятним. Інформатори “Баварського географа” не могли знати цього “варязького” шляху та ще й у IX ст. Якщо їм був відомий шлях до Хазарії, то, звичайно, через Саркел до Києва. Шлях з Булгара на середній Волзі сформувався вже у X ст., коли після прийняття мусульманства волзькими булгарами через цей регіон пішла мусульманська торгівля в обхід гирла Волги, яке залишилося під контролем хазарів. А в IX ст. зв’язок з Хазарією проходив через Дон, у верхів’ях якого перебували цілі слов’янські масиви¹⁵⁴.

(39) **Uiuzunbeire** [Вічунбейри]: також зібрали низку фантастичних локалізацій (*Vidivarii* Йордана, *Veormas* Орозія, *Viarmi* короля Альфреда і скандинавських джерел, *пермяки* або *карели*, *булгари білі* або *чорні*)¹⁵⁵. З огляду на розташування їх поблизу *прусів*, заслуговує на увагу варіант локалізації в р-ні Візни над Нарвою¹⁵⁶. Ця локалізація найкраще мотивована і з огляду назви (*uiuzun* – *візна*, *bei* – *при*, *коло*, *біля*), спотвореної в німецькій передачі. Варіант Б.Томенчука “біла весь”¹⁵⁷ з лінгвістичного боку не обґрунтований. Доводиться констатувати, що плем’я 39 належить, радше, до попередньої групи і може бути локалізованим в р-ні Візни над Нарвою.

Племена (40–47) лежали на шляху з Хазарії через Київ до Чорного моря і Візантії.

(40) **Caziri** [Казіри, Хазари]: отожднення *caziri* з *хазарами* заперечень не викликає¹⁵⁸.

(41) **Ruzzi** [Руси]: тотожність *ruzzi* з *русами* заперечень не викликає¹⁵⁹. Зрозуміло, що Русь і руси – це дніпровський київський каганат, який недавно виник після звільнення *полян* від зверхності хазарів¹⁶⁰.

(42) **Forsderen** [Форсдери] та (43) **Liudi** [Ліуди, Люди?]: За І.Лелевелем та П.Й.Шафариком, (42) і (43) – назви різних фінських племен, з цим погоджувався С.Закршевський¹⁶¹. За К.Цейссом, це одна назва: “Forst” – “ліс”, “Liudi” – “люди”, тобто “лісові люди” або “древляни”¹⁶². В. фон Кельтш локалізував їх над дніпровськими порогами, виводячи назву від скандинавського “fors” – “водопад” та від готських *Тервінгів* (Therwīngi)¹⁶³. Б.Горак та Д.Травнічек розміщали їх у Криму¹⁶⁴. Об’єднав ці назви в одну також

¹⁵² Херрманн И. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. S.164, 166.

¹⁵³ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.215.

¹⁵⁴ Войтович Л. Проблема утворення Тмутараканського князівства у світлі русько-хазарських стосунків X ст. // Хазарський альманах. Т.6. Київ–Харьков, 2007. С.65–77.

¹⁵⁵ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.42.

¹⁵⁶ Krysiński A. Pomorze plemienne w świetle przekazy t. zw. Geografa Bawarskiego. S.483.

¹⁵⁷ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.215.

¹⁵⁸ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.43.

¹⁵⁹ Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI вв.: Тексты, пер., коммент. Москва, 1993. С.13–51; Його ж. “Хазары, русь, луколяне, венгры”: народы Восточной Европы в “Баварском географе” // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Москва, 2000. С.292–295; Його ж. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. Москва, 2001. С.51–70.

¹⁶⁰ Херрманн И. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.162–169; Войтович Л. Київський каганат? До полеміки П.Толочка з О.Пріцаком // Хазарський альманах. Т.4. Київ–Харьков, 2005. С.109–117.

¹⁶¹ Zakrzewski S. Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. S.60.

¹⁶² Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. S.623.

¹⁶³ Keltch V. von. Der bairische Geograph // Alpreussische Monatsschr. N 23. 1886. S.507–560.

¹⁶⁴ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.44–45.

І.Геррман. За його версією, “Forsderen Liudi” – “Erste Leute”, “Vorderste Leute” чи “Fuhrendes Volk” – “перші, керівні люди”¹⁶⁵. Тобто, в такий спосіб підкреслена зверхність русів у придніпровському об’єднанні – Київському каганаті. Ця версія доволі переконлива, хоча гіпотеза К.Цейсса більш мотивована з лінгвістичного боку і також не суперечить розташуванню племен. Я схилився до того, що більшу рацію мав К.Цейсс.

(44) **Fresiti** [Фрезити]: Від *Fresi*¹⁶⁶. Плем’я розташовували в Новгородській землі. П.Й.Шафарик вагався: відносити їх до слов’ян чи фінів¹⁶⁷. С.Закршевський розташовував їх серед *Vesi*, звертаючи увагу на можливу тотожність *Fresiti* = *Wariazi*, *Waregowie*. Він також припускає тотожність Фрезитів і Кривичів¹⁶⁸. Б.Горак та Д.Травнічек вважали їх кримськими Фризами як відлам *Gomis*¹⁶⁹. Більш переконливою виглядає гіпотеза І.Геррмана, за якою *Fresiti* (від *Freigesessenen*, *Freisassen*) позначають *людей, що живуть на власній землі*, тобто вільних людей¹⁷⁰. Така назва німецького редактора для далеких *полян* цілком логічна. Єпископ Пруденцій зафіксував у Бертинських Анналах (*Annales Bertiniani*) прибуття 18.05.839 р. в Інгельгейм біля Майнца посольства візантійського василевса Феофіла. З цим посольством поверталось на батьківщину і посольство кагана Русі, яке через протидію ворогів не могло скористатися старим чорноморським шляхом. Поява кагана Русі є свідченням звільнення полян від хазарської залежності, що стало відомо при дворі франкського імператора¹⁷¹.

(45) **Serauici** [Серавичі]: також вистачає різноманітних версій щодо їх локалізації (р.Зерев, притока Ужа на Волині¹⁷²; околиці Заг між Бобром і Нейсе Лужицькою¹⁷³; як *Letauci* тотожні з *литовцями* або *латишами*¹⁷⁴; на р.Серіці в ізборській землі¹⁷⁵; на р.Іжорі¹⁷⁶). З цього ряду можна виділити версії К.Цейсса¹⁷⁷ та Л.Нідерле¹⁷⁸, які ототожнювали *Serauici* з *Сіверянами*, що, з огляду на розміщення племені в контексті назв, виглядає більш мотивованим.

(46) **Lucolane** [Луколяни, Лучани]: розміщалися від району чеського відламу *лучан* у середній течії Огрі¹⁷⁹ на захід від чехів до Лукомор’я в гирлі Дніпра¹⁸⁰. І.Геррман розмістив їх на півдні в межиріччі Південного Бугу та Дністра¹⁸¹, Б.Томенчук – в

¹⁶⁵ Херрманн І. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.167–168.

¹⁶⁶ Lehr-Splawinski T. Fresiti // Słownik Starożytności Słowiańskich. T.2. Cz.1. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1964. S.72.

¹⁶⁷ Lowmiański H. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.18.

¹⁶⁸ Zakrzewski S. Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. S.60–62.

¹⁶⁹ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.44–45.

¹⁷⁰ Херрманн І. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. S.168.

¹⁷¹ Riasanovsky V.J. The Embassy of 838 revisited: Some comments in connection with a “Normanist” source on Early Russian history // Jarbücher für Geschichte Osteuropas. T.10. 1962; Boba I. Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the ninth century // Slavio-Orientalia. T.2. Wisbaden, 1967. P.23; Lowmiański H. Początki Polski. T.5. Warszawa, 1973. S.130–132; Лебедев Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе. Историческо-археологические очерки. Ленинград, 1985.С.190; Куртчиков А.Н., Дубов Л.В., Лебедев Г.С. Русы и варяги (Русско-скандинавские отношения домонгольского времени // Славяне и скандинавы. Под ред Е.А.Мельниковой. Москва, 1986. С.189, 285; Treadgold W. The Byzantine Revival 780–842. Stanford, 1988. P.309; Nelson J.L. The Annals of St-Bertin // Ninth-century histories. T.1. Manchester, 1991. P.6–13.

¹⁷² Szafarzyk P.J. Słowiańskie starożytności. T.2. Poznań, 1844. S.189.

¹⁷³ Lelewel J. Geographie du moyen-age. T.3–4. Breslau, 1852. P.34; Kraliček A. Der sogenannte Baierische Geograph. S.234.

¹⁷⁴ Kucharski E. Polska w zapisce karolińskiej zwanej niewłaściwie “geografem bawarskim”. S.8.

¹⁷⁵ Zakrzewski S. Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. S.61.

¹⁷⁶ Lowmiański H. O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego. S.18.

¹⁷⁷ Zeuss K. Die Deutschen und ihre Nachbarstämme. S.623.

¹⁷⁸ Niderle L. Slovanské starožitnosti. T.4. S.186.

¹⁷⁹ Rudnicki M. Geograf Bawarski w oświeceniu je // Z polskich studiów slawistycznych. T.1. Warszawa, 1958. S.190.

¹⁸⁰ Zakrzewski S. Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. S.62.

¹⁸¹ Херрманн І. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. С.163.

нижній течії Дніпра¹⁸². Керуючись розташуванням племені в контексті назв, *луколян* можна розмістити на середньому Дніпрі південніше *полян-фрезитів*.

(47) **Ungare** [Унгри, Угри, Угорці]: ідентифікація *ungare* з *угорцями* не викликає сумнівів. Зрозуміло, що у середині IX ст. угорці ще перебували десь поблизу чорноморського побережжя в степах між нижніми течіями Дніпра, Південного Бугу та Дністра. Бл. 839 р. угорські загони як союзники болгар з’явилися на Дунаї¹⁸³.

Племена (48–58) І.Геррман розмістив вздовж торгового шляху Краків–Бауцен–Ерфурт–Прага–Краків¹⁸⁴. Напевно, вартує погодитися з пропонуваним Б.Томенчуком уточненням цього шляху як головного центрально-європейського шляху, який зв’язував з Дунаєм три річкові системи: Віслу–Одру–Ельбу¹⁸⁵.

(48) **Vuislane** [Вісляни]: не виникає сумнівів щодо локалізації *Віслян* (Верхня Вісла з притоками Ніда, Нідичя, Камінна, Дунаєць, Раба, Скава, нижній і середній Віслок, нижній Сян)¹⁸⁶.

(49) **Sleenzane** [Слензяни]: етимологія назви виводиться від р.Сленза (Sleza), яка тепер носить назву Логе (Lohe), та гори Слез (Slez, тепер Sobótne). Це лехітське плем’я добре локалізується на верхній Одрі¹⁸⁷.

(50) **Lunsizi** [Лужичі, Лужиці (Lusici, Lunsizi), Лужичани]: також добре знане плем’я, яке локалізується північніше мільчан у пізнішій області Нижні Лужиці. Лужичани входили до об’єднання сорбів¹⁸⁸.

(51) **Dadosesani** [Дадосечани, Дзядошани, Дядошани]: відомі з різних джерел, локалізуються в Нижній Сілезії між нижнім Бобром та Одрою¹⁸⁹.

(52) **Milzane** [Мільчани]: також добре відоме одне з серболужицьких племен, осад якого локалізуються на захід від Гвізди і Лаби в пізніших Верхніх Лужицях¹⁹⁰.

(53) **Besunzane** [Безунчани, Бежунчани]: назва, ймовірно, походить від місцевості Бежунець, Бежунь¹⁹¹. Точна локалізація цього серболужицького племені залишається дискусійною¹⁹².

¹⁸² Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.215, 219.

¹⁸³ Войтович Л. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С.205–206.

¹⁸⁴ Херрманн И. Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. S.163.

¹⁸⁵ Томенчук Б. Річкові шляхи в геополітичних зв’язках Центральної і Східної Європи доби Середньовіччя (за Баварським Географом). С.215, 219.

¹⁸⁶ Исаевич Я.Д. Висляне и лендзяне // Формирование раннефеодальных славянских народностей. Москва, 1981. С.156–169; Його ж. Древнепольская народность и ее этническое самосознание // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. Москва, 1982. С.144–166.

¹⁸⁷ Исаевич Я.Д. Древнепольская народность и ее этническое самосознание. С.145–146, 150.

¹⁸⁸ Schlesinger W. Die Verfassung der Sorben // Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder / Hrsg. H.Ludat. Giesen, 1960. S.70–79.

¹⁸⁹ Wojciechowski Z. Uwagi nad powstaniem Państwa Polskiego i Czeskiego // Przegląd Zachodni. 1951. N 1–2. S.142; Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.50.

¹⁹⁰ Lippert W. Über die Anwendung des Namens Lausitz auf die Ober lausitz im 14. Jh // Neues Archiv für sächsische Geschichte und Altertumskunde. T.15. Drezden, 1894. S.41, 62; Jecht R. Die Besitzverhältnisse und die Besitzer der Oberlausitz von 1067–1158 // Neues Lausitzisches Magazin. N 106. Görlitz, 1930. S.172; Widajewicz J. Serbowie nadlaby. Kraków, 1948. S.10–15; Helbig H. Die slawische Siedlung im sorbischen Gebiet // Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder. Giessen, 1960. S.63.

¹⁹¹ Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.51.

¹⁹² Jecht R. Erste Erwähnung der Oberlausitz der Gau Besunzane und die urbs Busine sind gleich dem Orte Biesnitz an der Landeskronen // Neues Lausitzisches Magazin. N 96. Görlitz, 1920. S.188–199; Kiersnowski R. Plemiona Pomorza Zachodniego w świetle najstarszych źródeł pisanych // Slavia Antiqua. T.3. 1951/1952. S.84; Nalepa J. Biezuńczanie, nazwa i położenie // Pamiętnik Słowiański. T.4. Kraków, 1954. S.304–323.

(54) **Uerizane** [Веричани]: навколо локалізації цього невеликого племені також триває дискусія (його пов'язують з р.Спревою, пропонують називати Wkrzani або вважають одним із дрібних чеських племен¹⁹³). Заслужують на увагу версії, які пов'язують їх з серадзянами¹⁹⁴ або з р.Вартою (Wierczanie – Wirczanie – Вірчани)¹⁹⁵.

(55) **Fraganeo** [Фрагани]: За П.Й.Шафариком – Fergunna (Hercynia silva, тобто збірна назва смуги гір і лісу від витоків Дунаю до Карпат, скоріше Крушні гори¹⁹⁶). *Fergunia*, готське *fairguni* – гора, взгір'я. За К.Цейссом, Прагани, Пражани, тобто жителі праської округи¹⁹⁷. Цю ідею підтримували В.Новотни¹⁹⁸, В.Халупецький¹⁹⁹, В.Ванечек²⁰⁰. За В. фон Кельтшем, *Frawengo* (від *Maegdhaland* короля Альфреда) у південно-західній Великопольщі. За А.Крالیчком, тогочасні Амазонкам Ібрагіма ібн Якуба²⁰¹. С.Закшевський розміщав їх у краківській землі²⁰². Цю версію підтримав Б.Горак, ототожнивши їх з Варягами (Waregomi), які жили в Краківській землі²⁰³. З цих версій найбільш мотивованою виглядає версія П.Й.Шафарика – *крушняни* чи *горяни*.

(56) **Lupiglaa** [Лупигляни, Глупчиці]: плем'я локалізували над р. Луп'я, в районі Єглави на Мораві, в Землі Любуській або Чехії, пропонували розшифрування назви як “Głupie głowy” – “дурні голови”²⁰⁴. Найбільші обґрунтована локалізація – місцевість Глупчиці у Верхній Сілезії в басейні рік Одра, Особлонга і Страдуні²⁰⁵.

(57) **Opolini** [Ополяни]: легко локалізуються у верхній течії Одри в районі Ополя²⁰⁶.

(58) **Golensizi** [Голендзичі Голендзичі, Голендзяни, Голеншичі]: плем'я локалізується в районі Олави на кордоні Польщі і Чехії²⁰⁷.

Таким чином, підсумовуючи огляд локалізації слов'янських племен за “Баварським географом”, можна стверджувати наступне:

– вздовж східних кордонів імперії франків з півночі на південь точно локалізуються 13 племен: *Північні ободричі, Велети (Лютічі), Гляняни, Битинці, Смоленці, Моричани, Гаволяни, Сорби-Серби, Богемці-Чехи, Морави, Мерехани*;

– вздовж одерського шляху: *Східні ободричі*;

¹⁹³ Horák B., *Trávníček D.* Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.52.

¹⁹⁴ Tymieniecki K. Kim byli “Uerizane” Geografa Bawarskiego // *Slavia Antiqua*. T.5. 1954–1956. S.84–102.

¹⁹⁵ Rudnicki M. Spór o zapis Geografa Bawarskiego z IX w. “Verizane” // *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Poznań, 1956. N 3. S.19–21.

¹⁹⁶ Hirst H. Die Urheimat der Indogermanen // *Indogermanische Forschungen*. N.1. 1892. S.479.

¹⁹⁷ Keltch V. von. Der bairische Geograph. S.551.

¹⁹⁸ Novotný V. Česke dějny. T.1. Cz.1. Praha, 1912. S.501.

¹⁹⁹ Chaloupecký V. // *Česke časopis historický*. T.47. Praha, 1946. S.81–84.

²⁰⁰ Vaněček V. Pervnich tisíc let. Praha, 1949. S.52.

²⁰¹ Kraliček A. Der sogenannte Baierische Geograph. S.222.

²⁰² Zakrzewski S. Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli t. zw. Geograf Bawarski. S.70.

²⁰³ Horák B. Fraganeo // *Časopis společnosti přátel Starožitností*. T.55. Praha, 1947. Č.3–4. S.81–84; Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). S.52–53.

²⁰⁴ Dąbrowski J. Studia nad początkami państwa polskiego // *Rocznik Krakowski*. T.34. Kraków, 1958. Z.1. S.3–57.

²⁰⁵ Tyszkiewicz J. Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Pierwotne brzmienie i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi tzw. Geografa Bawarskiego // *Studia z dziejów osadnictwa*. T.1. Warszawa, 1963. S.7–72.

²⁰⁶ Wojciechowski Z. Najstarszy ustrój plemiennie-szczepowy i administracja do roku 1139 // *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*. T.1. Kraków, 1933; *Hołubowicz W.* Śląsk w epoce wspólnoty pierwotnej // *Historia Śląska*. T.1. Cz.1. Wrocław, 1960. S.127; *Tyszkiewicz J.* Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. S.7–72.

²⁰⁷ Semkowicz W. Geograficzne podstawy Polski Chrobrego. Kraków, 1925. S.23; *Rospond S.* Dzieje polszczyzny śląskiej. Katowice, 1959. S.53; *Tyszkiewicz J.* Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. S.7–72.

– вздовж шляху між Лабою, Одрою та Віслою: *Мільчани, Пешнуці* [?], *Дошани, Глоп'яни*.

– вздовж основної артерії “бурштинового шляху”: *Черв'яни, Бужани, Житичі, Стадичі, Шеббіроси* [?], *Уличі, Нерв'яни, Тиверці* (двічі), придунайські болгари (*Ептарадичі, Вілероси*), дако-романці (*Саброси?*, *Знеталичі?*), *Хазари*.

– вздовж другого відгалуження “бурштинового шляху”: *Лендзяни, Таняни, Черв'яни, Присяни, Воляни, Пруси, Візняни* [?].

– вздовж шляху з Хазарії через Київ до Чорного моря: *Хазари, Русь, Древліани, Поляни, Сіверяни, Луколяни, Угри*.

– вздовж шляху Вісла – Одер – Ельба: *Вісляни, Слензяни, Лужичани, Дядошани, Мільчани, Бежунчани, Веричани, Крушняни* чи *Горяни, Глупчиці, Ополяни, Голендзяни*.

Зрозуміло, що локалізація частини племен з груп 14–58 залишається дискусійною.

“BAVARIAN GEOGRAPHER”: PROBLEMS OF LOCALIZATION OF SLAVONIC TRIBES

Leontij VOJTOVYCH

L'viv Ivan Franko National University

1, Universytets'ka str., Lviv, 79000

Department of History of Middle Ages and Byzantine Study

The generalization of attempts of localization of Slavonic tribes according to the source of the VIII c. – the “Bavarian geographer” is made in the article. The specification of international trade-routes according to the I.Herrmann's hypothesis is offered and the update versions of localization of tribes related to it are expounded.

Key words: Bavarian geographer, Slavonic tribes, localization, international trade-routes.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2008

Прийнята до друку 28.03.2008